

Povezava Rostoharjevega odhoda iz Ljubljane (1918) z njegovim pogledom na narodno vprašanje

ALEKSANDER LAVRENČIČ

Zanimivo je primerjati usodo enega izmed pobudnikov pri ustanavljanju Univerze v Ljubljani z usodo prvih dveh botrov Univerze. Prvi boter je padel leta 1934 pod streli atentatorjev, njegovemu sinu pa so odvzeli dediščino. Drugemu botru grozijo z odstranitvijo spomenika.

Mihajla Rostoharja je zaslužni mož za ustanovitev ljubljanske univerze, dr. Danilo Majaron, večkrat imenoval kot svojo desno roko. Rostohar je po dogovoru z dr. Ivanom Tavčarjem, takratnim županom Ljubljane, ustanovil novembra 1918 komisijo za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Na drugi seji te komisije (10. decembra 1918) je Rostoharjev predlog o habilitacijah povzročil obširno debato, iz katere se je izkristalizirala naslednja misel: univerza v Ljubljani je potrebna, do nje pa je mogoče priti le "potom zdrave, naravne podlage in smotrnega dela, ki zahteva svoj čas za to".

Predlog je bil nekoliko prenagljen in preširok, saj so zaradi njega nastale prve težave v delovanju komisije. Na tretji seji je predsednik Majaron dal Rostoharjev predlog na glasovanje in predlog je propadel ob zelo odločnem nasprotovanju prof. Plemlja in drugih. Plemlj je svoje trdovratno nasprotovanje razložil dr. Majaronu. Poudaril je, da je s tem "preprečil veliko nesrečo našemu narodu" in da bo na prihodnji seji predlagal popolnoma drugačen postopek. Tu se je začela nekakšna ostra osebna vojna med Plemljem in Rostoharjem, ki se je končala s še nerazjasnjnim odhodom Rostoharja iz Ljubljane. Lahko bi rekli, da je šlo pri tem sporu za dve vprašanji, strokovno in politično. Rostohar je Plemlju nasprotoval, da profesura še ni patentirana kvalifikacija in da je zato potrebno strokovno mnenje tudi za nastavitev profesorjev, ki so že predavali. Dan po četrti seji (24. 12.) je Rostohar pisal predsedniku komisije Majaronu, da se niso držali načela, da je potrebno strokovno mnenje za vsakega docenta in profesorja, ker "je šlo za njih", vztrajal je, da se to načelo uporablja tudi za profesorje. Zato je preklical svojo kandidaturo za slovensko univerzo.

Pravi vzrok njegovega odhoda ni znan. Očitno so bili tudi sestavljalci njegove biografije leta 1957 mnenja, da se umazano perilo opere doma. V njej so njegov odhod v Prago opravičevali s tehničnimi razlogi.

O sporu zaradi strokovnih vprašanj ne bom razpravljal, zanimivo pa je, da sta imela s Plemljem zelo različne poglede na jezik in pomembnost univerze za slovenski narod. Za Plemlja lahko rečemo, da je bolehal za značilnim "jugoslovenstvom" časa po prvi svetovni vojni, ki ga je vneto zagovarjal tudi krog slovenskih izobražencev, kateremu pa so nekateri člani komisije, med njimi dr. Majaron, zelo odločno ugovarjali. Plemlj je zelo vehementno nastopil na četrti seji komisije s posebno spomenico. Najprej je kritiziral predloge s predzadnje seje, češ da hoče docent Rostohar "našemu vseučilišču dati poseben značaj v Jugoslaviji s tem, da bi se obvezalo predavatelje posluževati se pri svojih predavanjih slovenskega narečja". Plemlj je imel slovenščino le za enega izmed dialektov jugoslovanskega jezika. Trdil je, da je pridevek "slovenski" le teritorialna oznaka, poudarjal je "slovensko narečje", zahteval je popolno centralizacijo visokih šol v Jugoslaviji in opustitev vsakega "separatističnega stališča".

Na drugi strani pa bi Rostoharja lahko označili kot "nacionalista" in to v "pozitivnem" pomenu tega pojma. "Grobno različico" nacionalizma moramo seveda obsoditi kot

skrajno negativen pojav, če pa imamo v mislih "Prešernov nacionalizem", ga lahko označimo kot naprednega in potrebnega ne samo določenemu narodu, pač pa vsemu človeštvu. Pri prvi obliki gre za tlačenje "drugačnih" in onemogočanje njihovega udejstvovanja v družbi, pri drugi obliki pa gre za poskus dviga kulturne identitete lastnega naroda, ta proces se odvija v sodelovanju z drugimi narodi, koristi pa celotni družbi.

Da bi pojasnili Rostoharjeve nazore, se moramo vrniti na konec 19. stoletja. Njegov odnos do slovenskega narodnega vprašanja se je izoblikoval že v njegovih dijaških letih. Narodna radikalna taktika, ki jo je v Slovenskem listu zastopal Kobler, je navduševala mladino in prevzela tudi mladega Mihajla. Pred prvo svetovno vojno je sam izjavil, da je "duh Zadruga (ljubljsko literarno in politično društvo, v katerem se je kot srednješolec preizkusil v pesnikovanju, a je to opustil, ko so ga navdušile nove stvari), kjer je vladal Koblerjev vpliv, probudil narodno čustvo in ga razvnel do skrajnih mej fanatičnosti".

Njegovo narodno čustvo in ljubezen do maternega jezika je še poglobilo razočaranje, ki ga je doživel na Hrvaškem ob shodu slovenskih in hrvatskih "Nadašev" (Nova Nada, dijaški list, ki je izhajal v Zagrebu). Zahteval je, da naj se v Novi Nadi priobčujejo prispevki slovenskih Nadašev v slovenščini, kot je bilo določeno že na predhodnem shodu v Ljubljani. Hrvati so ga zavrnili, češ da so Slovenci tako ali tako le planinski Hrvati. V to njegovo globoko mladostno rano je leta 1918 dregnil dr. Josip Plemelj.

Zanimivo je, da je od istih Hrvatov prvič slišal tudi za Masaryka in češki realizem. O Masaryku so Hrvati mnogo govorili, toda tako nejasno, da sami sebe niso razumeli. Slovenski visokošolci iz Prage (tudi na Hrvaško so njegove misli prenesli praški študenti - tako kot tudi "balun" v Split - op. a.) so ga z idejami Masarykovega "realizma" seznanili šele leta 1900, ko so priredili v Narodnem domu v Ljubljani dijaški shod. Shod je bil po debatah precej podoben sestanku v Zagrebu, slovenski srednješolci so šli s shoda skrajno nezadovoljni.

Na Dunaju, kamor je prišel študirat, je svoje nazore in poglede na narodnostno vprašanje predstavil društvu Slovenija. V tem društvu so v boju s starejšimi študenti ravno zmagali mlajši, katerim je pripadal tudi Rostohar. Slovenijansko geslo "Vse za svobodo!" so zamenjali z novim: "Iz naroda za narod!" Kasneje je Rostohar širil ideje tega društva v Gradcu, kamor je moral oditi študirat zaradi bolezni. Tu je tudi zaznal nekatere pomanjkljivosti slovenijanskega programa. Po njegovem mnenju socialno demokratična ideja ni bila dovolj jasno izražena. Skupaj z Gregorjem Žerjavom sta dala programu novo vsebino, ki je bila predstavljena javnosti po prvem shodu narodno-radikalnega dijaštva v Trstu l. 1905. Podroben referat tržaškega shoda je izšel v knjižici "Iz naroda za narod". Prva in glavna točka programa se je glasila, da je nacionalizem njegovo izhodišče in cilj.

V manifestu je bilo to mogoče preveč poudarjeno in ta točka je bila bolj posledica mladosti in neizkušenosti. Glavna naloga gibanja je bilo izboljšanje življenjskih pogojev dijaštva. Poleg tega se je že v Trstu dijaštvo izreklo za slovensko univerzo v Ljubljani, pa tudi za splošno, enako in tajno volilno pravico. Na prvo mesto med načeli gibanja lahko postavimo DOSLEDNI DEMOKRATIZEM, ZARADI ČESAR SO TAKO MOČNO POUJARJALI NADSTRANKARSTVO ALI IZVENSTRANKARSTVO, KER JE BILA PO NJIHOVEM RESNIČNA SVOBODA MISLI V STRANKI NEMOGOČA! Bili so izrazito protiklerikalno usmerjeni. Njihova antiklerikalnost je izhajala iz vmešavanja klera v vse dejavnosti družbenega življenja tedanjega časa. Med ta načela lahko prištejemo še skrb za samoizobrazbo in samopomoč (v okviru socialnih nalog gibanja). Gibanje je razvijalo neutrudno obrambno delo, še posebej ko so se polastili vodstva Družbe sv. Cirila in Metoda. Zadali so si nalogo povzdigniti in razširiti ljudsko izobrazbo ter preroditi slovensko inteligenco v duhu absolutnega nacionalizma, poleg

tega so si prizadevali vdihniti inteligenci voljo in moč do delavnosti. Zahtevali so slovensko narodno avtonomijo in priznavali vsakemu narodu pravico lastne zakonodaje in samouprave v vseh kulturnih in narodno gospodarskih zadevah. Razvijali so najtesnejše stike z naprednim dijaštvom drugih jugoslovanskih narodov.

Kot mlad privrženec narodnega radikalizma, si je Rostohar ustvaril svoje življenjsko prepričanje. Kmalu po tržaškem shodu je postal gimnazijski suplent in se ni več aktivno udeleževal v mladinskih krogih. Leta 1907 se je z vsvo odločnostjo zavezal za ustanovitev slovenskega provizorija na praški univerzi, česar pa slovenska delegacija v parlamentu ni podprla. Pristaš gibanja narodnega radikalizma je ostal tudi še potem, ko je gibanje začelo upadati, njegovi pristaši pa so se razpršili. Vodstvo gibanja se je hotelo politično udeleževati in je zato moralo pristopiti k strankam (Narodno napredni ali Jugoslovanski socialdemokratični). Posamezniki, ki so hoteli ustanoviti svojo stranko, v svojih prizadevanjih niso uspeli. Mogoče je vzrok treba iskati v izrazitem nadstrankarskem stališču struje. Trenja med vodstvom in dijaštvom so še poglobljala nesoglasja ne več enotne struje, velik del dijaštva se je pridružil prepovedcem. Tako je prenehala obstajati struja liberalne dijaške mladine.

Rostohar je leta 1912 začel izdajati "Napredno misel - časopis za napredno kulturo" (izhajal je kot dvomesečnik). Že v uvodni besedi je ugotavljal, da smo Slovenci nasproti Nemcem v hlapčevskem položaju, gospodarsko in politično. V duševnem oziru pa smo, odkar smo se morali odreči svoji narodni veri in kulturi, hlapci Rima. Slovenske politične boje je označil kot tekmovanje med političnimi strankami, katera med njimi se bo bolj prikupila Nemcem, pri tem svojem glavnem vodilu pa so zanemarjali prave slovenske koristi. S kritiko katoliškega naziranja narodnosti se je zapletel v polemiko z Alešem Ušeničnikom, vendar Rostohar nikoli ni podal svoje definicije naroda in narodnosti.

Ušeničnik je vztrajno branil Mahničovo definicijo naroda. Proti Mahničevemu naziranju o izvoru naroda, po katerem naj bi vsak narod imel svojega Adama (k temu je Rostohar dodal, da menda tudi svojo pramater), je navedel sociološka raziskovanja, ki so dokazovala, da so narodi produkt socialne asimilacije prvotnejših socialnih enot, o katerih ni več zgodovinskih podatkov in je zato znanost izgubila realna tla pri nadaljnji analizi. Nasprotoval je svetopisemski trditvi, da je bil na svetu nekoč en sam jezik (ST). Dokazoval je, da so mnogi jeziki produkt asimilacije šele v srednjem veku.

Nadaljnji konflikt je pomenila objava Rostoharjeve analize narodnosti v Omladini: "Iz spoznanja, da je človek socialno bitje, da je socialnost njegovemu življenju svojstvena, izhaja postulat nraavnosti kot princip življenja. Nraavnost je regulativ življenja, kot taka nam je najvišje načelo. Nraavnost pa ima svoj pravi smisel v socialnem življenju poedincev in njena najmočnejša korenina je ravno narodno čustvo. Narodno čustvo nam je najgloblji in najmočnejši vir nraavnega ojačenja in zato stavimo narodnost tudi v praktičnem življenju na prvo mesto in narodne dolžnosti smatramo za najvišje dolžnosti. Mi poudarjamo narodnost ravno zaradi tega, ker hočemo postati v narodu in z narodnostjo nraavno popolni ljudje. Nraavnost in narodnost sta torej v tako ozki zvezi, da ju realno niti ločiti ne moremo: nraavnost in zato tudi narodnost so načela našega življenja. Z narodnostjo se hočemo povzdigniti na višjo stopnjo naše popolnosti. To je smisel našega narodnostnega načela in v tem duhu hočemo prerajiti slovensko družbo." Rostohar v istem članku tudi napoveduje, kakšen odgovor bi dala dosledni klerikalec in narodni radikal na vprašanje, kateri princip bi v konfliktu narodno in verskih (in stanovsko ekonomskih) principov žrtvovala. Klerikalcu je verski interes oziroma interes cerkve prvi, temu se podreajo vsi ostali. Narodnemu radikalju je najvišji narodni interes; narodna dolžnost je prva, tej se klanjajo vse ostale. (Za socialnega demokrata je glavni stanovski interes proletariata, vsi ostali interesi so postranski.)

Ušeničnik je v svojem odgovoru v Času Rostoharja najprej obtožil stvari, ki pa je on ni zapisal. Obtožuje ga, da je postavil zmotno misel, kot da bi bil verski interes v nasprotju z narodnim interesom. V tem odgovoru pa Ušeničnik sam priznava primarnost religije v njegovem odnosu do narodnostnega vprašanja, ko pravi, da je religija najbolj vitalni princip prave narodne blaginje. Kdor torej poudarja primaren pomen religije, ta ne zanikuje narodnih interesov, marveč le kaže, kje je narodnim interesom najboljše jamstvo. Nato nadaljuje: "Mi, 'klerikalci', ljubimo narod in ker ga ljubimo, zato mu branimo in mu bomo branili do krvi najdražjo kulturno dediščino, vero, zakaj z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja. (Očitno nekoliko nerodno izraženo, verjetno je mislil 'z izgubo vere izgubi...' op. a.) Dandanes se pravi vzeti narodu vero, vzeti mu Boga, a brez Boga nima narod nobene opore več v bojih življenja, brez Boga izgubi tudi nravnost, svojo življensko silo in dr. Rostohar sam priznava, da je nravnost socialen postulat in 'princip življenja'. Brez principa življenja, torej tudi ne bo življenja." Rostoharjeva izvajanja Ušeničnik obsoja kot "prazne marnje" in "narodne fraze", ki so ljudstvu do sedaj samo škodile (tudi Plemelj je hotel "preprečiti škodo slovenskemu narodu", op. a.). Najglobji vir npravnega olajšanja po mnenju Ušeničnika ni v narodnem čustvu, temveč v religioznih idejah. Nato dodaja: "Kdor reši religiozni problem negativno, to je, kdor zanika Boga in posmrtnost, temu nihče več ne bo dopovedoval, da nima pravice ustvariti si nebes na zemlji, in če ne more do nebes razen preko narodnosti, bo pogazil tudi narodnost."

Ušeničnik poudarja, da je Rostoharjeva teorija o narodu le Nietzschejeva teorija o "nadčloveku", prenesena na narod. Namigoval je, da so tujci, Nemci in Italijani, to "Rostoharjevo filozofijo" osvojili in ravno z njeno pomočjo delajo slovenskemu narodu krvavo krivico. Rostoharjev narodni radikalizem ocenjuje kot nemoralen, nesocialen in protinaroden.

Rostohar je Ušeničnika spodbijal med drugim tudi z navajanjem praktičnih primerov. Kaj bi storila cerkev, če bi zaradi pridiganja v slovenščini Nemci zagrozili, da bodo prestopili k protestantizmu. Povsem naravno bi cerkev po Rostoharju branila svoje cerkvene interese in tako popustila pred nemškimi zahtevami. Cerkveno vprašanje oziroma vprašanje verske krize v sodobnem življenju je v Narodni misli obravnaval dr. Fran Loskot. Vzrok te krize je iskal v institucijah, ki so se razglašale za nespremenljive, nedotakljive in se niso uspele prilagoditi novim znanstvenim ugotovitvam. V narodni misli je Rostohar polemiziral tudi z dr. Leonom Brunčkom o tem, ali lahko narodni radikalec pristopi določeni politični stranki. Brunčko je nasprotno od Rostoharja zagovarjal stališče, da sta si narodni radikalizem in socialna demokracija podobna. Socialna demokracija je pričela po njegovem mnenju nastopati drugače kot pred nekaj desetletji, ko je marksizem v celoti obvladoval njen program in prakso. Zavzema se za družbene reforme in je opustila nekdanjo revolucionarnost.

Duh tedanjega časa je zahteval od vsakega izobraženca, da se izreče tudi o pogledu na jugoslovansko narodno vprašanje. Tudi pri tem izredno zapletenem vprašanju je za Rostoharja ostala temeljna dolžnost programa narodnih radikalov: narodnost je prva dolžnost, njej se klanjajo vse druge. Svoje stališče o jugoslovanskem vprašanju je v Napredni misli objavil že leta 1912, torej pred Ivanom Cankarjem in njegovim predavanjem "Slovenci in Jugoslovani" (12. 4. 1913). Rostohar je zavračal vsak poskus poenotenja jugoslovanskih narodov v eno nedeljivo celoto. Pri tem se je jasno izrazil, kdo bo pri tem največ izgubil. Jugoslovansko edinstvo bi se lahko uresničilo le na en način, tako da en narod asimilira drugega, posamezniki tega naroda sprejmejo jezik drugega in se počutijo kot njegovi člani. S tem asimilirani narod izgubi svojo eksistenco, asimilirajoči pa jo ohrani in okrepi. "In medtem ko smatrajo Srbi, da se jim morajo asimilirati Hrvati in Slovenci, Hrvati, da se jim morajo asimilirati Srbi in Slovenci,

medtem pa Slovenci še sami ne vedo, kaj hočejo z jugoslovanskim edinstvom."

Ocenil je, da lahko med Avstrijo in Srbijo (oziroma balkansko zvezo) nastane res pristrčno razmerje le tedaj, ko bodo južnoslovanski narodi v monarhiji postavljeni na isto pozicijo, na kateri se danes nahajajo Nemci in Madžari, kar pomeni, da je treba uveljaviti popolno enakopravnost narodov, to pa zadeva tudi življenjsko vprašanje monarhije.

Kritično je premišljal tudi o panslavizmu. Brez vsakih ovinkov je povedal, da Slovani od panslavizma zastonj pričakujemo to, po čemer hrepenimo: aktivno vzajemnost in bratstvo med slovanskimi narodi, ki bi se izkazovalo v dejanju in ne le po slovanskih banketih in slavnostih, v kritičnem trenutku pa bi odpovedalo. Zanj je bil panslavizem misel, ki je pretila z nevarnostjo, da bi se vsi Slovani spojili v en narod z enotno kulturo in enotnim kulturnim jezikom. Zapisal je, da je bil direkten izrodek Kollarjevega panslavizma tudi Gajev ilirizem, ki je hotel, da postanejo vsi južni Slovani eden narod, "ilirski". Dokazati je hotel, da je neizpodbitna resnica, da ne obstaja en slovanski narod, ampak obstajajo le slovanski narodi. (Ravno tako velja tudi za jugoslovanski narod.) Zapisal je, da je najprej Slovenec, potem šele Jugoslovan, ker le kot dober Slovenec, je lahko tudi dober Slovan. Vsak izgubljen kos slovenske zemlje, je obenem tudi slovanska izguba. (E. Hemingway bi mogoče dejal, da za celotno človeštvo. op. a.) Kot demokrat in naprednjak, kot Slovenec in kot Slovan je zavračal panslavizem, ki se je v dotedanjih dejanjih izkazal kot notranji sovražnik vsega slovanstva.

Rostohar se je že v tem času postavil na jasno stališče, da kdor žrtvuje narodno kulturo, žrtvuje svoj kulturni jezik in s tem tudi svoj narod. Ker je Ušeničnik razmišljal o tem, kako bi postali Slovenci in Hrvati en narod, ga je Rostohar primerjal s Stankom Vrazom. (Ta čas je prišlo do zbližanja slovenskih in hrvaških klerikalcev, ti so trdili, da Hrvate in Srbe družijo jezik, ta pa Slovence in Hrvate sicer ločuje, povezuje pa jih duševna kultura.) Ob tem je Ušeničnik zastavil še vprašanje, koliko izvodov slovenske znanstvene knjige se med Slovenci proda. Tu lahko opazimo enaka trenja, kot med Rostoharjem in Plemljem leta 1918, tako da lahko sklepamo, da njegov odhod iz Ljubljane in umik v dolgoletno "politično nemo" ni le posledica razhajanj glede strokovnih vprašanj, trdimo lahko celo, da je bil Rostohar v času po prvi svetovni vojni za Slovence in za novonastalo kraljevino preveč napreden in se je zato moral umakniti na Češko.

Oglejmo si še, kako je l. 1913 opisal svoj odhod s shoda "Nadašev" v Zagrebu: "Niti primerne besede nisem našel, tako sem bil presenečen. Imel sem občutek, kakor da me je lastni brat prevaral in izdal sovražniku. Silili so me, naj ostanem še nekaj časa v Zagrebu in predlagali, da skupaj malo pokrokamo. Odšel sem iz Zagreba brez slovesa in mahnil sem jo peš preko Samobora naravnost domov. Šele sedaj sem prav vzljubil svoj materin jezik. Čitati sem začel z veliko vnemo slovenske pisatelje, posebno Levstikov jezik me je zanimal."

VIRI IN LITERATURA:

Napredna misel, časopis za napredno kulturo, 1. letnik, Krško 1912.

Napredna misel, 2. letnik, Praga 1913/14.

Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957.

Metod Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945, v zborniku Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana 1969.

Vid Pečjak, Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem, Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 85-94.

Vera Kržišnik - Bukič, Mihajlo Rostohar in "Napredna misel", ZČ 28, 1979, str. 321-346.